

СПОМЕН НА ФРАН ГУНДРУМ ЗА ИВАН ВАЗОВ

Иван Ст. Траилцев

Предлаганият спомен на Фран Гундрум е неизвестен; в досегашните издания на спомени за Иван Вазов не ще го открием. За този спомен indirectly става дума в една бележка на сп. „Българска сбирка“. В рубриката „Разни вести“, а отделно и в статии списанието редовно информира за преводите на Вазови произведения в чужбина. В кн. VI (11—12), год. VI, 15. VI-1899 г. на с. 599 под наслов „Вазов в славянската книжнина“ се отбелязва рецензията на разказа „Кардашев на лов“ в хърватското списание „Виенац“. Там се споменава: „Хърватската литература се е запознала вече с великия философ и реалист български, с неговия преведен роман „Под игото“ и някои драски, както и с биографията му, напечатани в тазгодишния (от 1899 г. — б. м., Ив. Тр.) „Виенац“.

Именно в продължението на тази биография, в бр. 9 на списанието (год. XXXI, 1899, с. 139—140), е споменът на Фран Гундрум за срещата му с Иван Вазов в Карлови вари. И тъй като това е жив и интересен разказ за народния поет от чужденец — негов преводач, популяризатор и критик, оправдано е да го направим достояние и на българския читател.

Д-р Фран С. Гундрум-Ориовчанин е виден хърватски лекар, роден на 9. X. 1856 г. в Ориовац, починал на 24. VII. 1919 г. в Крижевци, Хърватско. Завършил медицина във Виена, от 1889 до 1894 г. той работи като лекар в различни градове на България. Това пребиваване в родината ни го сторва завинаги приятел на българския народ, на неговата култура и литература. И когато се завръща в Хърватско — след 1894 г., — заедно със заниманията си за популяризиране на медицинските знания сред народа, за активно участие в борбата срещу алкохолизма и венерическите болести, Фран Гундрум следи развитието на българската литература и най-често в списание „Виенац“ помества свои отзиви за произведения преди всичко на Иван Вазов, а и на други наши писатели от 90-те години.

На Гундрум принадлежи първият превод на „Под игото“ на хърватски език, издаден през 1898 г., до края на 20-те години единствен в съседната ни братска страна.

С всеотдайността на радетел за славянско единение и като популяризатор на българската литература Фран Гундрум е от малцината искрени приятели на българската литература в Хърватско. Специално за приноса му в развитието на българо-югославските културни връзки може да се направи обширно изследване, в което без съмнение първото място ще принадлежи на преводите и отзивите на Гундрум за творчеството на народния поет.

Споменът на Фран Гундрум за Иван Вазов предлага любопитни подробности из Вазовата биография. Преди всичко чрез него установяваме кога писателят пристига в Карлови вари — 11. VIII. 1898 г., а срещите между двамата приятели стават на 12, 13 и 14 август с. г. От разказа на Гундрум научаваме, че една случайност — изпускането на влака във Виена — е предвардила Вазов от жп. катастрофа.

Предимство на спомена е сполучливият, изразителен и пластично предаден портрет на Иван Вазов, какъвто рядко тъй пълно, с толкова подробности срещаме у други познаници на писателя. В този случай е за подчертаване наблюдателността на Гундрум, умението му да портретува и не скривайки възхищението си, да постигне точна характеристика.

При превода сме се старали да останем верни на стила на Гундрум — чести повторения, дълги синтактични периоди, известна сантименталност; по оригинал, както са, предаваме немските названия на селища и местности.

През юли и август миналата година (1898 — б. м., Тр.), бях в Карлови вари. Бях слабо заболял, та от лековитата вода на този край потърсих и намерих помощ. Вече привършвах лечението си, когато от българските вестници научих, че в Карлови вари ще пристигне българският министър на народната просвета Иван Вазов. Реших да остана още няколко дни, защото ме теглеше силно желанието да се запозная с този великан на книжовното поле на братския народ; още повече жадувах да се запозная с него, защото си пишехме и бях превел на хърватски (език) романа му „Под игото“. Иван Вазов пристигна и квартируваше в къщата „Amethyst“. В Карлови вари няма улична номерация. Всяка къща има свое име. Потърсих го в квартирата му: казаха ми, че у тях квартирува Иван Вазов, журналист от София. Журналист? — попитах портiera учудено. Да, говоря Ви, журналист, потвърди ми портierът; ето вижте как се е вписал в книгата за чужденците, учтиво посочи портierът. И наистина там беше написано „Иван Вазов, журналист от София“. Каква скромност! — помислих си аз. И как би постъпил някой друг!

Нямаше го в къщи. Казал, че ще се върне около 6 часа. В това време отново отидох. Преди две години Вазов ми подари своя снимка от 1885 г., където е заедно с Търновския митрополит Климент като член на делегацията за поклонение, която положи от името на българския народ златен лавров венец на гроба на Александър III. Тази снимка го показва много едър човек, права противоположност с човека, който беше пред мен сега.

Иван Вазов е на 48-годишна възраст, с висок ръст, тънка снага и елегантно държане. Главата си държи високо — гъвкавата му шия позволява това. Жизнерадостни сивкави очи проникателно те гледат, а движението на мускулите около тях прави мил поглед, изразява кротко спокойствие и изключителна симпатичност, която изведнъж те заставя да го заобичаш. И действително е така: колкото повече го гледаш, толкова ти е по-мил, толкова повече предразполага да го слушаш; при близост с него се усещаш направо като обичлив брат или искрен приятел. А когато поиска със своя чист, звъняк глас нещо да те попита или каже нещо важно, извие очи нагоре и сега чак виждаш, че окоето му е огледало на душата — наистина огледало, в което се отразява бистрият му ум.

Продълговати мигли и гъсти вежди придават на лицето наистина сериозност, която в разговор се преобразува в любезност и изключителна наклонност. Бледо руменото лице, хубавият съразмерен нос, румените устни, красивите бели зъби правят Вазов наистина хубав. Гъстите удължени мустаци са обрасли горната му устна, а гъстата къса, малко посивяла коса покрива тази умна хубава глава с високо чело, което при желание се набръчква.

Движенията му са леки и живи; той говори бавно, много по-бавно от други българи, а езикът му е направо класически, какъвто по време на своето петгодишно пребиваване в България много рядко съм чувал.

Облеклото — по вкус и модерно — показва Вазов като много елегантна личност.

У него не бях дълго време. Тръгнахме да се разходим. Разказа ми как съвсем случайно е избягнал железопътната катастрофа при Gmund. Трябвало е именно нея вечер да пътува от Виена за Карлови вари, но е закъснял, та тръгнал едва на следващия ден. С нощния влак се случва злополуката.

Вечерта беше прекрасна. Движехме се към Alte Wiese. Много хора. Слънцето беше залязло зад високата планина, която от запад окръжава града. Хората ми пречеа да посветя на Вазов по-голямо внимание. Едва дочаках да излезем извън града.

Разходихме се малко. Завърнахме се в една гостилница. Вазов ме покани на вечеря.

Той е приятен разказвач, би го слушал човек три дни и три нощи. Личеше неговата всестранна образованост и добро познаване на различните народи, а и на хърватския; вечерта протичаше твърде забавно.

Той много е пътувал, твърде много е чел; френската и руската литература познава, както малко други; говори няколко езика, а неговото положение като министър го е поставило в особен досег с много твърде забележителни личности; не е следователно чудно, че внимателно слушах всяка негова дума.

Говорехме за разни неща. Аз го обсипвах с въпроси. Имах поводи от преди познатото; лично знаех много хора, които в България имаха важна роля, и исках да узная нещо. А той пък искаше да чуе много за хърватите; молеше ме да разказвам за народа, който също е лял кръв за своето отечество в борбата против душманите, както и българският народ. Поздравяваше ме, че съм син на Хърватско, и искаше да му разказвам за хубостите му, за дивното минало, да му кажа нещо за „antemurale christianitatis“, защото той много вреди на „сродните братя хървати“. Изрази желанието: „Нека бъде на всеки своето. Хърватско на хърватите“ и жалеше, че не може да пътува пряко през Загреб за София, но обеща, че догодина не ще пропу- сне да посети столицата на братята хървати.

Наблюдавайки Вазов, все ми се струваше, че неговият вид напълно не подхожда на славянски тип. Името му произлиза от турската дума „ваз“ и значи вероятно „прекрасно“ и идва обикновено във връзка с един глагол, което значи да говори; разказва ми, че името е получил дядо му, когото са наричали Вазовлу (о в л у е добавка в гръцки като нашето ич), по потекло е от Епир, па както много други търговци преди много години е дошъл в Сопот, в България. Спомня си, че стари хора някога са му разказвали, че дядо му е бил красноречив: всеки го е слушал охотно. Това качество се предало на неговия внук. Ивановият баща се наричал Минчо. Майка му е 64-годишна; той много я обича и направо обожава. С възхищение говори за своята добра майка, която живее при него с още пет деца, а е горд, че майка му — в това време наистина рядък случай в България — много и на драго сърце четяла книги.

Щастлива майка с 9 деца, от които 7 са напети синове и две вече омъжени дъщери. Всички е осигурила грижовната майка, много нощи се е пробуждала в грижи и без- крайна жалост, особено откакто клетите башибозуци са убили съпруга ѝ, добър баща и па- зител на многобройните деца. Но тя е българка с природна издръжливост, макар и с много трудности е постигнала всяко от нейните деца да има, както се казва, за себе си хляб. Добрата майка обича всички деца еднакво; обича ѝ не прави разлика между млад и стар, ни към сина или дъщеря. Гордост за нея са всичките ѝ деца, но най-вече Иван, министър, славен писател.

Иван Вазов е бил кратко време женен. Нехармоничността в брачния живот е довела него и съпругата му до уверение, че е най-добре да се разделят.

Минаваше 9 часът, а ние против обичая на посетителите в Карлови вари продължавахме да седим в гостилницата. А там е правило: рано лягай и рано ставай. Но всяко правило има изключение.

Вазов с удоволствие пуши. Има кожена торбичка за тютюн с лика на своя другар д-р Стоилов, сменя една след друга цигарите. Пие твърде умерено, което е изобщо характерно за повечето българи.

На другия ден беше пак хубаво време. Срегнахме се по уговорката. Мило ми беше, че мога да го запозная с моята съпруга. Поехме на разходка. Вървахме по прекрасни места — а там е, бога ми, навсякъде хубаво. Той се учудва на божествената природа, издавайки възхищение от прекрасното и само с него възможно за сравнение. Всичко го занимаваше, а беше направо омаян от изгледа, който се откриваше от Franz-Josefs-Höhe. Ей кулата на високия бряг, а из- качили ли се някакви 90—100 стъпала до неговия връх, че видиш надалеч в богато Чешко, а и през неговите граници забелязваш в тъмната синева стръмнините на високите саксонски пла- нини. Чистият въздух на тази височина те оживява; разни видове зеленина — от светозеле- ната боя на високите тополи, та до тъмните и най-тъмни зелени ели и други црногорици угажда на око то ти, та не искаш никога да откъснеш от тях поглед. Там в далечината виждаш малка речича, някаква сграда, из която се дига гъст чер дим. Сяйно слънчище с мека светлина при- крива божествена природа. Топлината му се показва като трептящи талази, а всичко това е под онова дивно синьо небе, което се открива в прекрасния летен ден.

Седяхме около малка маса, наблюдавайки дивната околност, и в приятелски разговори на чашка Gishüblerov-а вода скъсчавахме времето. Гостилничарят ни донесе книга да впи- шем имената си. Подадох я на Вазов. Той написа в нея на български следното: „Никога не ще забравя прекрасния изглед, на който съм се наслаждавал, както и милото общество, в което пребивавах тези няколко щастливи часа.“ Като написа 13/8 1898 и своето име, взех книгата и

на хърватски написах: „И аз, и моята съпруга не по-малко сме щастливи да се насладим на благодатта и дара на бога, преживяхме щастие, прекарахме прещастливи часове в компания със славния български писател Вазов, чиято творба „Под игото“ слави целият образован свят.“ Той стисна за благодарност ръката на съпругата ми и моята.

Когато ми съобщи на колко езика този роман е преведен, рекох: „Наистина изключително, та това е най-голямото доказателство за стойността на Вашия роман.“ Лицето му изразяваше особено задоволство.

Попитах го, що го е подтикнало да остави книгите и да се отдаде на тежката и много отговорна служба министър на просветата.

— Какво ме е подтикнало? Помислете си, докторе, моят спокоен живот, живеейки в общ с милата си майка, братята и сестрите, хвърлях се с най-голямо желание за писане на разни съчинения. Радвахме ме, че имах много приятели, неприятели — мисля — ни един. Може някой да ми е завидял — защото някои мои произведения получиха световно признание, но знаете, завистта днес е за жалост модерна страст, пък се е и приучва човек на нея: не съм държал и не съм обръщал внимание на тези хора.

Настъпи промяна в българското правителство. Гешов отстъпи, търсеше се човек, комуто да се повери ръководството на народната просвета. Никой не искаше да се реши. Аз няколко пъти отказвах, търсиха ме и отново ме уговаряха и така чак на 13-ия ден след Гешовата оставка българският народ с моята особа се слобси с министър на народната просвета. С това се наложи да кажа „сбогом“ на моите галени книги, защото работата ми е толкова голяма, че с частни работи не мога да се занимавам.

— Вярвам, господин министре, ще потвърдя и аз, а статистиката за училищата изобщо, наредбите за образованието в България и т. н. ясно свидетелствуват, че напълно изпълнявате службата си; вашата всекидневна работа е доказателство за изключителната ви жертвеност и любов към България, пък и доколкото виждаме, тъкмо вие всестранно и съвестно изпълнявате своята тежка длъжност; и толкова ми е — простете, което ще кажа — жал, че сте министър, защото хубавата българска книга с вас губи своя най-голям и много усърден творец, пък да е според мен, най-желал бих да оставите службата.

Вазов се замисли. . . Шегувахме се няколко мига, той, като прекъсна шегата, с жалостен глас изля майката си — как за кратко време много приятели му обръщат гръб. Но и то е съвсем естествено. . . Положително му е идвал и този, и онзи, както вече знаете да бъде, тъй да го молят да измести дъщеря, други пък синът му да добие разрешение и т. н., което той естествено винаги не е могъл да извърши.

По такъв и само по такъв начин Вазов натрупа неприятели, от които той наистина не се бои, но го боли, че изобщо ги има, и жали, че не може на всички да изпълни желанията.

Пладне се приближаваше и ние потеглихме за града да обядваме. Сега той ми беше гост.

На обела говорихме за политическото положение в неговата родина. Не съм политик и не искам да изнасям най-вече неговите политически възгледи.

Следващият ден беше неделя. Заедно бяхме целия дообед и цялата вечер. Разпитва ме за нашите поети, за Заич, който за прекрасната композиция на Вазовото стихотворение „Майка“ е получил измежду многото състезаващи се в София първа награда. Вечерта го изпратих до „Amethyst“, където, като се целунахме три пъти, се разделихме, изразявайки надеждата, че ще бъдем живи, че ще се видим отново, и му припомних обещанието да дойде догодина в белия Загреб.

Отивайки си в къщи, горещо желях лековитата вода на Карлови вари да принесе полза на този славен поет и писател на братския български народ и бях весел и щастлив, че съм прекарал с този мъж часове, които смятам безусловно от най-милите в своя живот.

(Сп. „Виенац“, бр. 9, год. XXXI, 1899, с. 139—140)